

ТЕМА № 4. СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

- 1. Поняття і класифікація суб'єктів кримінального процесу.**
- 2. Суд, слідчий суддя, присяжний як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності.**
- 3. Сторона обвинувачення.**
- 4. Сторона захисту.**
- 5. Потерпілий та його представник у кримінальному процесі. Їх процесуальний статус.**
- 6. Інші учасники кримінального провадження.**
- 7. Відводи суб'єктів кримінального провадження.**

1. ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.

Поняття і класифікація суб'єктів кримінального процесу.

Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року, чітко не визначає поняття і не подає класифікацію суб'єктів кримінального провадження, тому їх називають по-різному:

- 1) особи, які беруть участь у процесуальній дії - статті 104, 107 КПК;
- 2) учасники кримінального провадження - статті 27, 113, 237 КПК та ін.;
- 3) учасники судового провадження - статті 34, 107, 317, 347 КПК та ін.;
- 4) сторони кримінального провадження - статті 22, 26, 68, 69, 71 КПК та ін.;
- 5) фізичні особи 36, 39 КПК.

Згідно пункту 19 ст. 3 КПК сторонами кримінального провадження - з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник; з боку захисту є підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Пункт 25 згаданої статті вказує, що учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Згідно пункту 26 ст. 3 КПК то учасниками судового провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження.

До прийняття Кримінального процесуального кодексу України, у теорії кримінального процесу осіб, які брали участь у кримінальному судочинстві, іменували «учасники кримінального процесу», «учасники кримінального судочинства», «суб'єкти кримінально-процесуального права» тощо. Проте більшість науковців осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, називають суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Суб'єкти кримінального процесу - це державні органи їх посадові особи, фізичні і юридичні особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Усі особи, які вступають в процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії кримінального процесу, в котрій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є суб'єктами кримінального процесу. В кримінально-процесуальні відносини різні особи залучаються по-різному. Перші - в силу необхідності захищати свої права і законні інтереси (потерпілий, цивільний позивач тощо); другі - в силу своїх посадових обов'язків (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя тощо); треті - за дорученням чи угодою (представник цивільного позивача, захисник тощо); четверті - залучаються до участі в процесі у примусовому порядку (підозрюваний, обвинувачений).

Усі суб'єкти процесу характеризуються тим, що вони:

а) беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні;

б) мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації);

в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;

г) вступають у процесуальні правовідносини;

д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників.

Усі без винятку суб'єкти кримінального процесу зобов'язані дотримуватись чинного законодавства, поважати честь і гідність інших учасників процесу й мають право на забезпечення-особистої безпеки.

За характером виконуваних функцій, завдань і свого процесуального статусу суб'єкти та учасники кримінального провадження поділялись на такі групи.

1. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальне провадження і залучають до його сфери всіх інших учасників кримінально-процесуальної діяльності (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи);

2. Особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному провадженні: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача;

3. Особи які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні: заявник, свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятий, секретар судового засідання, судовий розпорядник тощо.

У главі 3 КПК України, яка має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» учасники кримінального провадження представлені таким чином:

1. суд;
2. сторона обвинувачення: прокурор; органи досудового розслідування; керівник органу досудового розслідування; слідчий; оперативні підрозділи;
3. сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений та їх законні представники; виправданий; засуджений; захисник;
4. потерпілий і його представник;
5. інші учасники кримінального провадження: заявник; цивільний позивач і відповідач та їх представники; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; свідок; перекладач; експерт; спеціаліст; секретар судового засідання; судовий розпорядок.

2. СУД, СЛІДЧИЙ СУДДЯ, ПРИСЯЖНИЙ ЯК СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Суд, слідчий суддя, присяжний як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності.

Суд - це єдиний державний орган, на який покладена функція правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють професійні судді й, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

У кримінальному судочинстві суд - це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному процесі. Коли суд здійснює правосуддя, він реалізує суддівську дискрецію, або суддівський розсуд. Суддівський розсуд - це передбачена юридичними нормами правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у процесуальній формі та встановлених кримінально-процесуальним законодавством межах, повинна бути мотивованою та полягає у виборі варіантів вирішення у кримінальному судочинстві правових питань, що виникають.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої

категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних.

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження визначається згідно автоматизованої системи документообігу суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному, касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

З метою виконання завдань, які стоять перед судами щодо реалізації третьої - судової влади у державі, їх наділено широкими повноваженнями. Під час судового розгляду кримінальної справи по суті, діють всі принципи кримінального процесу. Отже, суди мають, на підставі закону, всі необхідні й достатні процесуальні та матеріально-правові засоби для правильного та неупередженого розгляду і вирішення кримінальної справи. Ніякі інші органи й посадові особи не наділено такими можливостями, як суд та суддя.

Слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку розгляду клопотань щодо негласних

слідчих (розшукових) дій - голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів районного, районного у місті, міського й міськрайонного суду за пропозицією голови суду або будь-якого судді цього суду (якщо пропозиція голови суду не була підтримана) на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно.

Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення (ч. 5 ст. 21 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів.

Присяжним може бути громадяни України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду (ст. 59 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, окрім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно.

Розгляд кримінального провадження судом присяжних можливе, коли за законом передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі обвинуваченого, якщо під час підготовчого судового засідання про це ним заявлене клопотання.

Присяжний має право:

- брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;
- робити нотатки під час судового засідання;
- з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;
- просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Присяжний зобов'язаний:

- правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;
- дотримуватись порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого;
- не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду;

- не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;
- не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням.
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

3. СТОРОНА ОБВИНУВАННЯ

Сторона обвинувачення.

Прокурор - це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Згідно ст. 121 Конституції України прокурор виконує у кримінальному процесі дві функції: функцію підтримання державного обвинуваченого і функцію нагляду за дотриманням законів органами розслідування.

Як прокурори у кримінальному процесі можуть виступати особи, перераховані у п. 15 ст. 3 КПК, а саме: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники, помічники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники, заступники прокурорів, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах повноважень, визначених цим Кодексом;

Прокурор, здійснюючи свої повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх

проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії;

- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

- призначати ревізії та перевірки;

- скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

- приймати процесуальні рішення під час кримінального провадження, в тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;

- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самотійно подавати слідчому судді такі клопотання;

- повідомляти особі про підозру;

- пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК;

- затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самотійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

- звертатись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;

- погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самотійно звертатися з таким клопотанням;

- доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

- перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи

необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

- доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

- оскаржувати судові рішення;

- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори своєю мотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування. Також Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники і заступники при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

На подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами мають право, незалежно від їх участі в судовому провадженні, службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники.

Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники мають право доповнити, змінити або відмовитися від апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, внесених ними або прокурорами нижчого рівня.

У судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня.

Прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

Уданому випадку, прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати у зв'язку із його відводом, тяжкої хвороби, звільнення із органів прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможлиблює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Слідчий - посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий, здійснюючи свої повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Відповідно до чинного законодавства органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

- органів внутрішніх справ;
- органів безпеки;
- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- органів державного бюро розслідувань.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Повноваження слідчого:

- починати досудове розслідування;
- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК;

- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Як виняток, якщо прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Керівник органу досудового розслідування - це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування. Він організовує досудове розслідування.

Повноваження керівника органу досудового розслідування:

- визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою - визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

- відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого у зв'язку із його відводом або у разі неефективного досудового розслідування;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

- вживати заходів до усунення порушень вимог законодавства, у випадку їх допущення слідчим;

- погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення;

- здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;

- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які даються у письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Оперативні підрозділи - здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. До оперативних підрозділів належать органи внутрішніх справ, органи безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового і

митного законодавства, органи Державної пенітенціарної служби України, органи Державної прикордонної служби України.

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

4. СТОРОНА ЗАХИСТУ

Сторона захисту.

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 КПК України.

Підозрюваний, обвинувачений має право:

- 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;
- 3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту - мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;
- 4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- 5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою - на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями статті 213 КПК;
- 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- 9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачений має право:

1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

2) збирати і подавати суду докази;

3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

4) виступати в судових дебатах;

5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

6) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк - заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;

2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Особа набуває статусу *виправданого* у кримінальному провадженні, коли виправдувальний вирок суду набирає законної сили. Якщо у кримінальному провадженні обвинувальний вирок суду набирає законної сили то обвинувачений стає *засудженим*.

Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, у обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його *законний представник*.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа вищевказаних осіб. Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Одним із суб'єктів сторони захисту в кримінальному провадженні є захисник. Відповідно до ч. 1 ст.45 КПК України захисником є адвокат, який уповноважений у передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також

особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) та надати їм необхідну юридичну допомогу.

Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування, склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю (ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю. Окрім того, захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Закон не обмежує кількості захисників, котрі можуть бути залучені до захисту в досудовому провадженні, що ж стосується судового розгляду, то відповідно до ч. 3 ст. 46 КПК України кількість захисників одного обвинуваченого одночасно не може бути більше п'яти.

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник за призначенням.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, що підтверджують повноваження захисника слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; витягом з Єдиного реєстру адвокатів України; ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту - такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність.

Захисник зобов'язаний перебувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у випадках, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, - також і цей орган (установу).

Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

- коли є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні;
- незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;
- умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України тощо;
- коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках:

- коли участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;

- коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

- коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Для залучення захисника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

З метою реалізації забезпечення права на захист та доступу до правосуддя, як засад кримінального провадження, законодавець встановив випадки, коли участь захисника є обов'язковою. Такі випадки передбачені ст. 52 КПК України:

- щодо особливо тяжких злочинів. У цьому випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного;

- щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, - з моменту встановлення цих вад;

- щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, - з моменту встановлення цього факту;

- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, - з моменту встановлення факту наявності у особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

- щодо реабілітації померлої особи - з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи;

- щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, - з моменту прийняття відповідного процесуального рішення.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Запросити захисника до участі у окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника.

Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті ж самі права і обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження. Захисник як до процесуальної дії, так і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його. Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії. Відмова від захисника не приймається у випадку, коли його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений для здійснення захисту за призначенням.

5. ПОТЕРПІЛИЙ ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. ЇХ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС

Потерпілий та його представник у кримінальному процесі. Їх процесуальний статус.

У кримінальному провадженні потерпілим може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Проте потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства (ч. 4 ст. 55 КПК України).

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання:

1) заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення;

2) заяви про залучення її до кримінального провадження як потерпілого після початку даного провадження (ч. 2, 3 ст. 55 КПК України). Така заява подається під час досудового розслідування - до слідчого чи прокурора, а під час судового провадження - до суду.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

До особливостей набуття статусу потерпілого відносяться кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, у даному випадку провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого.

Законодавець визначив загальні права потерпілого у кримінальному провадженні, а саме: бути повідомленим про свої права та обов'язки; знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача у випадку, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у тому числі після відкриття матеріалів, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які

безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження; застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України; користуватися іншими правами.

Потерпілий має додаткові права на стадії досудового розслідування: негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

У судовому провадженні в будь-якій інстанції: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь в судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Потерпілий зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а у випадку неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;
- не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

За невиконання покладених на нього обов'язків потерпілий несе передбачену законом відповідальність:

- за злісне ухилення від явки до суду чи органів досудового розслідування, прокурора - відповідно до ч. 1 ст. 1853 і ст. 1854 КУпАП;

- за дачу завідомо неправдивих показань - за ст. 384 КК України, за розголошення даних досудового розслідування - за ст. 387 КК України.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- 1) документами тобто свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, - якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

- 2) копією установчих документів юридичної особи - якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

- 3) довіреністю - якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.

6. ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Інші учасники кримінального провадження.

Заявником - є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим (ч. 1 ст. 60 КПК України).

Основним критерієм розмежування заявника від потерпілого є фактор заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди. Така шкода заподіюється виключно потерпілій стороні.

Фізична особа, яка є заявником - це людина, дієздатна, досягла 16 років, тобто віку, з якого настає кримінальна відповідальність згідно зі ст. 383 КК України за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, і не є потерпілим. Відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Загальні положення

про юридичну особу зазначені у гл. 7 ЦК України і можуть бути використані у КПК України.

Заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення подаються до прокуратури, органів досудового розслідування як в усній, так і у письмовій формі. Такі заяви можуть подавати як представник юридичної особи, так і фізична особа, але вони повинні стосуватися вчинення кримінального правопорушення не стосовної, а інших юридичних чи фізичних осіб.

Заявник має право:

1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію. Відповідно до норм КПК України документом, який би підтверджував прийняття і реєстрацію заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, слід розуміти копію з ЄРДР;

2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи. Речі й документи, що підтверджують заяву або повідомлення заявника про кримінальне правопорушення, він може подавати разом з письмовою заявою або безпосередньо службовій особі органу державної влади, уповноваженому розпочати досудове розслідування;

3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування в порядку, встановленому гл.6 КПК України;

4) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

5) оскаржувати в порядку, встановленому §1 гл. 26 КПК України: а) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення; б) рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження; в) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки;

6) заявляти клопотання і подавати скарги рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Заявник під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК України, пред'явила цивільний позов (ч. 1 ст. 61 КПК України).

Права та обов'язки цивільного позивача, виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Інших процесуальних документів, таких як винесення постанови слідчим чи прокурором або ухвали суду про визнання особи цивільним позивачем, закон не вимагає.

Часові рамки визнання цивільним позивачем обмежені періодом зі стадії досудового розслідування і до початку судового розгляду (ч. 1 ст. 128 КПК

України). При пред'явленні цивільного позову позивач звільняється від сплати державного мита.

Підтримувати цивільний позов може сам потерпілий або законний представник. Відмовитися від позову може лише сам цивільний позивач. Представник цивільного позивача може користуватися цим правом тільки за домовленістю із цивільним позивачем. Законний представник неповнолітнього цивільного позивача також повинен погоджувати свою позицію з позивачем.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК України для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 62 КПК України).

Цивільний відповідач і підозрюваний, обвинувачений - це різні процесуальні фігури. Підозрюваний, обвинувачений несуть цивільну відповідальність за власні дії у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення. Цивільний відповідач - це не представник і не захисник підозрюваного, обвинуваченого, а самостійний учасник, який залучається до участі в кримінальному провадженні у зв'язку з наявністю законних підстав, через які цивільну відповідальність за дії, вчинені підозрюваним, обвинуваченим, несе інша особа - цивільний відповідач.

Як цивільний відповідач можуть бути батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому гл. 9 КПК України.

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Для притягнення як цивільного відповідача закон не вимагає, аби особа, яка провадить розслідування кримінального провадження виносили постанову, а суд ухвалу, для цього необхідно щоб було заявлено позов, тобто з фактичного моменту заявлення позову.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення

в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Цивільний відповідач зобов'язаний:

- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора відомості досудового розслідування, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні;

- додержуватися порядку в судовому засіданні та беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого;

- виконувати інші обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову.

Представник - особа, уповноважена за законом або дорученням учасника кримінального провадження представляти його законні інтереси.

У кримінальному провадженні інтереси цивільного позивача, цивільного відповідача можуть представляти представники та законні представники.

Представником цивільного позивача, цивільного відповідача - фізичних осіб може бути лише адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України

Якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа, то їх представником може бути керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, а також працівник юридичної особи за довіреністю.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- документами тобто свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

- копією установчих документів юридичної особи - якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

- довіреністю - якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник користується процесуальними правами особи, яку він представляє, крім права давати показання. Представник не вправі використовувати свої повноваження на шкоду інтересам особи, яку він представляє.

Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник.

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Недієздатною чи обмежено дієздатною особа визнається в порядку цивільного провадження. Підставою для визнання фізичної особи недієздатною є наявність у

неї хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок якого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Поняття психічного розладу визначено у Законі України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III.

Підставою для допуску особи як законного представника є документ, що підтверджує його відносини з особою, яку він представляє. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд - ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

Законний представник користується процесуальними правами осіб, яких він представляє. З моменту досягнення повноліття функція законного представництва припиняє свою дію, а законний представник припиняє свою процесуальну діяльність.

Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути:

- а) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником;
- б) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи.

Повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на участь у провадженні підтверджуються:

- документами, передбаченими ст. 50 КПК України, якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;
- копією установчих документів юридичної особи, якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;
- довіреністю, якщо представником є працівник юридичної особи.

Протягом кримінального провадження представник юридичної особи має право:

- знати, у зв'язку із вчиненням якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи, та давати пояснення з цього приводу;
- користуватися правовою допомогою;
- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази;
- брати участь у проведенні процесуальних дій;
- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;
- застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;
- заявляти відводи;
- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;
- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України;
- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача.

Під час досудового розслідування представник юридичної особи має право:

- брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;
- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно із ст. 290 КПК України.

Під час судового провадження представник юридичної особи має право:

- бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;
- брати участь у судовому провадженні;
- виступати в судових дебатах;
- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;
- оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має також інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Представник юридичної особи зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;
- не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Свідок - це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його положення може бути допитаний як свідок, крім випадків встановлених законом. Закон не встановлює вікових обмежень для

осіб, які можуть бути викликані й допитані як свідки. Але ним встановлені особливості допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка (ст. 226 КПК України). Як свідки можуть бути залучені і працівники правоохоронних органів, які здійснювали безпосередньо слідчі (розшукові) дії, особи, які брали участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (поняті, спеціалісти, експерти, перекладачі тощо), особи, які здійснювали законне затримання. Засуджений також може бути допитаний як свідок стосовно своїх співучасників у вчиненні кримінального правопорушення, якщо матеріали досудового розслідування стосовно них виділено в окреме провадження.

Існують деякі категорії осіб, які наділені імунітетом свідка, тобто звільняються в силу закону від обов'язків свідчити. У науці кримінального процесу імунітет свідка прийнято поділяти на обов'язків (абсолютний) і факультативний (відносний). При обов'язковому імунітеті взагалі забороняється допит певних осіб як свідків у кримінальному провадженні. При факультативному імунітеті у особи є право відмовитися від давання показань, але вона може за власним бажанням давати показання.

Абсолютний імунітет (тобто не можуть бути допитані як свідки) мають:

- захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

- адвокати - про відомості, які становлять адвокатську таємницю. Відносини адвоката і його клієнта будуються на принципі конфіденційності, встановленому ч. 1 ст. 43 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Предмет адвокатської таємниці становлять питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, зміст консультації, поради та роз'яснення щодо вирішення правових питань, а також інші відомості, отримані адвокатом від його клієнта, представників та/або з інших джерел при здійсненні адвокатської діяльності;

- нотаріуси - про відомості, які становлять нотаріальну таємницю. Стаття 5 Закону України «Про нотаріат» зобов'язує нотаріусів зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. Стаття 8 цього Закону визначає, що нотаріальна таємниця - це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, у тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо;

- медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи - про відомості, які становлять лікарську таємницю. Медичні, фармацевтичні працівники відповідно до ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року № 2801-XII зобов'язані дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;

- священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих. Статтею 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито висловлювати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання;

- журналісти - про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації. Норми професійної етики вимагають від журналіста поважати гідність людини, її право на приватне життя. Журналіст зберігає у таємниці відомості про особу, яка передала інформацію або інші матеріали, за умови нерозголошення її імені. Право і обов'язок журналіста на збереження таємниці авторства та джерела інформації закріплено в ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)» від 16 листопада 1992 року та ст. 59 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року;

- професійні судді, присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

- особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

- особи, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо дійсних даних про їх особи. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року передбачає осіб, щодо яких може бути вжито заходів забезпечення безпеки та про осіб, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки;

- особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо цих даних.

Частина 3 ст. 65 КПК України передбачає можливість звільнення осіб, перелічених в пп. 1-5 ч. 2 цієї ж статті, від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості. Обов'язковою умовою такого звільнення є добровільна заява особи, яка відмовляється від необхідності збереження довірених відомостей, написана власноручно та скріплена її підписом. У заяві повинно бути визначено обсяг цих відомостей.

Факультативний імунітет від обов'язку свідчити у кримінальному провадженні (тобто не можуть без їх згоди бути допитані як свідки) мають:

- особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв - без згоди представника дипломатичної установи;

- члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого;

- особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого усиновителя у вчиненні кримінального правопорушення.

Свідок має право:

- знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

- користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката;

- відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню;

- давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

- користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;

- на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;

- ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;

- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

- заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

- давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;

- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 384 КК України), за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 385 КК України), за розголошення даних досудового слідства без дозволу слідчого або прокурора (ст. 387 КК України), свідок несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 1853 КУпАП, ст. 1854 КУпАП).

До свідка може бути застосовано процесуальну відповідальність за нез'явлення за викликом без поважних причин - привід (ст. 140 КПК України) або грошове стягнення (ч. 1 ст. 139 КПК України).

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» (ст. 7), судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

Як судові експерти можуть залучатися особи, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу»).

Залучення експерта та спеціаліста є формами використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Однак на відміну від спеціаліста, експерт залучається: а) до участі в провадженні шляхом винесення відповідного процесуального акта - постанови слідчого, прокурора або ухвали суду, слідчого судді; б) для виконання самостійних експертних досліджень, тобто проводить їх поза рамками будь-яких інших процесуальних дій, в той час як спеціаліст бере участь у процесуальних діях, здійснюваних слідчим або судом; в) для дачі експертного висновку (ст. 101 КПК України), який відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, є процесуальним джерелом доказів.

Спеціальні знання - це знання, які лежать в основі відповідних спеціальностей та спеціалізації. Експерт повинен мати спеціальні знання у галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування і судового розгляду. спеціальні знання набуваються в процесі навчання і практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом). судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в спеціалізованих установах Міністерства юстиції України та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження, потерпілого або які раніше були ревізорами в цьому ж кримінальному провадженні.

Права експерта закріплено у ч. 3 ст. 69 КПК України та ст. 13 Закону України «Про судову експертизу».

Експерт має право:

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи;

- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

- викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання;

- ставити питання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

- одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для давання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

- користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

- особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності - роз'яснити його;

- прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту;

- забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

- не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

- заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

Слід зауважити, що до обов'язків експерта не входить вирішення питань правового характеру, оскільки це предмет професійної діяльності слідчого, прокурора, судді.

За завідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК України), відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді (ст. 385 КК України), експерт несе кримінальну відповідальність. За неповагу до суду (ч. 1 ст. 1853 КУпАП) чи злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 1854 КУпАП) експерт несе адміністративну відповідальність.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань й навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України).

Для залучення спеціаліста до участі у провадженні процесуальних дій закон не вимагає винесення постанови. Підставою участі спеціаліста у справі є виклик до слідчого, прокурора, суду. Про його участь обов'язково вказується у протоколі процесуальної дії.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Спеціаліст може звертати увагу учасників кримінального провадження на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та дослідженням доказів, давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час проведення процесуальних дій шляхом надання усних консультацій або письмових роз'яснень, надавати технічну допомогу. Для цих цілей можуть запрошуватись незаінтересовані у результатах справи особи різних професій, котрі мають вищу чи середню освіту і систематичну підготовку за конкретною спеціальністю, а також досвід роботи у певній сфері виробництва, науки, культури й ремесла.

На відміну від експерта, який здійснює самостійні експертні дослідження, тобто провадить їх поза рамками будь-яких інших процесуальних дій, та які вимагають відповідних умов і часу (досліди, дії з порівняння й ідентифікації об'єктів, складні обчислення, тощо), спеціаліст, даючи роз'яснення, позбавлений можливості проводити будь-які дослідження, крім тих, які складають логічні умовиводи з використанням спеціальних знань. Причому ці висновки повинні бути доступні сприйняттю й розумінню неспеціалістів, у тому числі й умовах судового засідання, бо вони становлять зміст роз'яснень.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Спеціаліст має право:

- ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;
- користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

- звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;
- виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань;
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;
- заявити самовідвід за наявності визначених законом обставин.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. Прибуття до суду спеціаліста забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику. Закон не передбачає застосування до спеціаліста приводу.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ч. 1 ст. 68 КПК України).

Перекладачем може бути будь-яка об'єктивна й незаінтересована у результатах кримінального провадження особа, яка володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також мовою, якою володіють та користуються будь-які учасники процесу.

Перекладач має право:

- ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
- заявити самовідвід за наявності законних обставин;

- здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;

- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчий суддя чи суд пересвідчуються в особі і компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки. Компетентність перекладача перевіряється шляхом вивчення наданих ним документів, що підтверджують його знання мови, переклад якої здійснюється, інших документів (диплом про закінчення відповідного навчального закладу, довідка з місця роботи на посаді перекладача).

За завідомо неправильний переклад (ст. 384 КК України) або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК України) перекладач несе кримінальну відповідальність. За злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 1854 КУпАП) перекладач несе адміністративну відповідальність.

Секретар судового засідання є учасником кримінального провадження, на якого покладається організаційне забезпечення судового провадження. Він є працівником суду якого не віднесено до кола учасників судового провадження. Стаття 73 КПК України передбачає, що секретар судового засідання:

- здійснює судові виклики і повідомлення;
- перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головуючому;
- забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами;
- веде журнал судового засідання;
- оформляє матеріали кримінального провадження в суді;
- виконує інші доручення головуючого в судовому засіданні.

До участі в кримінальному провадженні головуючим у судовому засіданні може залучатися *судовий розпорядник*. Судовий розпорядник є учасником кримінального провадження, на якого покладається організаційно-технічне забезпечення судового провадження. Судовий розпорядник вирішує питання, які стосуються організації та проведення конкретного судового засідання, порядок вирішення яких, як правило, не регулюється процесуальним законодавством. До кола учасників судового провадження судовий розпорядник не входить.

Судовий розпорядник:

- забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального провадження;
- оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду із неї;
- стежить за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

- приймає від учасників кримінального провадження та передає документи і матеріали суду під час судового засідання;

- виконує розпорядження головуєчого про приведення до присяги свідка, експерта;

- виконує інші розпорядження головуєчого, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, передбачених цією статтею, є обов'язковими для всіх осіб, присутніх у залі судового засідання.

У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

Понятій - це незаінтересована особа, яка на запрошення слідчого, прокурора присутня при провадженні слідчих (розшукових) дій і своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі виконаним діям.

Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для:

- пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання;
- огляду трупа, в тому числі пов'язаного з експертизою;
- слідчого експерименту;
- освідчування особи.

Виятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне.

Участь понятих є обов'язковою при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи незалежно від застосування технічних засобів фіксування.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Поняті мають право:

- робити зауваження з приводу проведення слідчих (розшукових) дій, які мають бути занесені в протокол;
- на відшкодування витрат у зв'язку з викликом для участі в слідчих діях;
- за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки.

Поняті зобов'язані:

- бути присутніми під час провадження слідчих (розшукових) дій;
- по закінченню слідчих (розшукових) дій завірити своїм підписом в протоколі факт, зміст і результати цієї дії;
- на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії (ч. 3 ст. 66 КПК України).

У протоколі слідчої дії має бути вказана точна адреса понятих. При необхідності вони можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

7. ВІДВОДИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Відводи суб'єктів кримінального провадження.

Метою застосування інституту відводів є:

- 1) належне виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України);
- 2) забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження;
- 3) винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення в кожному кримінальному провадженні.

Слідчий суддя, суддя або присяжний не може брати участь у кримінальному провадженні:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;
- якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;
- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості;
- у випадку порушення встановленого частиною третьою статті 35 КПК порядку визначення слідчого судді чи судді для розгляду справи.

У складі суду, що здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду першої інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і

апеляційної інстанції, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій та при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами.

Прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

- якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Попередня участь прокурора у цьому ж кримінальному провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, у провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України як прокурора не є підставою для його відводу.

Захисником, представником не має права бути особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач.

Особа не має права брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як захисник або представник також у випадках:

- 1) коли вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги;

- 2) зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом;

- 3) коли вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду.

Спеціаліст, перекладач, експерт, секретар судового засідання не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими частиною першою статті 77 КПК, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу.

Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Заява про відвід. За наявності підстав, передбачених статтями 75 - 79 КПК України, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник,

представник, експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід.

За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, коли підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду.

Відвід повинен бути вмотивованим.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судові провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 цього Кодексу. У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судові провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду.

Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження - суд, який його здійснює.

При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судові провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) одного чи кількох суддів із складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів із заміною останніх іншими суддями або іншим складом суддів.

Слідчий суддя, суддя (судді), на розгляд яких передається кримінальне провадження або справа, визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, то вирішується питання про передання кримінального провадження до іншого суду в порядку, передбаченому цим Кодексом.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий -

керівником органу досудового розслідування або інший прокурор - керівником органу прокуратури.

У разі задоволення відводу експерта, спеціаліста або перекладача до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом.

У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження - не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України.